

ŽAIDIMAS REDUKTYVIZMO IR ANTIREDUKTYVIZMO KAROLIUKAIS TARPTAUTINĖJE LYGOJE

„Aš netikiu šmėklomis“ – tokiais žodžiais baigėsi 2006 m. rugsėjo 28 d. vykęs Jono Dagio daktaro disertacijos *Reduktyvistinės sąmonės teorijos šiuolaikinėse filosofijos kontroversijose* (mokslinis vadovas – prof. dr. (HP) Marius Povilas Šaulauskas, oficialieji oponentai – doc. dr. Aldis Gedutis ir doc. dr. Nijolė Lomanienė) gynimas, po kurio mokslo taryba vienbalsiai nusprendė suteikti jam filosofijos mokslų daktaro laipsnį.

Pagrindinė J. Dagio daktaro disertacijos ašis yra sąmonės ir kūno problema (*mind-body problem*) sąmonės filosofijoje (*philosophy of mind*). Dažniausiai laikoma, kad ši psichinių ir fiziologinių procesų problemos sklaida prasidėjo R. Descartes'ui sielą (arba sąmonę) atskyrus nuo kūno (arba smegenų), ir buvo tęsiama G. F. Leibnizo ir B. Spinozos, o XX amžiaus pirmojoje pusėje plėtojama B. Russello, R. Carnapo, H. Feiglį, L. Wittgensteino bei kitų loginiam pozityvizmui priskiriamų filosofų. Tačiau dabartinį pavidalą ji įgavo XX amžiaus antrojoje pusėje. Viena vertus, šios problemos teorinį nagrinėjimą aktualizavo neurologijos, neurobiologijos ir psichiatrijos atradimai, kita vertus, jai nunykti neleido tokie analitinės tradicijos tęsėjai kaip J. Smartas, D. Armstrongas, J. Searle'as, H. Putnamas ir D. Chalmersas. Papildomą postūmį kūno ir sąmonės santykio analizei suteikė naujausi mokslo ir

kultūros plačiąja prasme pasiekimai ir atradimai: dirbtinio intelekto modeliai, medicininė įranga protinei veiklai tirti, kompiuteriniai žaidimai, virtuali tikrovė ir kt.

Dagio disertaciją sudaro trys pagrindinės dalys – probleminio lauko pristatymas, reduktyvizmo ir antireduktyvizmo polemikos analizė ir jų kontroversijos epistemologinis skerspjūvis bei perspektyvų aptarimas. Dagys nesiekia atrasti vienintelio sąmonės ir kūno santykio problemos sprendimo, disertacijos paskirtis yra pristatyti šiuolaikinės filosofijos siūlomų šios problemos sprendimų visumą, palyginti skirtingus požiūrius ir įvertinti jų perspektyvas. Savo pranešime Dagys pažymėjo, kad disertacijos tikslas yra šiuolaikinio analitinės sąmonės filosofijos diskurso analizė. Problematikos aktualumą liudija faktas, kad daugelyje Didžiosios Britanijos ir JAV (sąmonės ir kūno santykio problemai daugiausiai dėmesio skiriama anglosaksiškosios tradicijos šalyse) bei kitų šalių universitetų skaitomi sąmonės filosofijos kursai ir ginamos disertacijos šia tema. Pasak disertanto, reduktyvizmo ir antireduktyvizmo kontroversiją lemia ne materializmo (fizikalistinio monizmo) ir dualizmo, o semantinio ir epistemologinio eksternalizmo ir internalizmo priešprieša. Šios metodologinės nuostatos lemia priešingų pozicijų sklaidą ontologinių sprendimų plotmėje. Dagys išskiria tris pagrindines ginamąsias tezes:

1) Sąmonės ir kūno santykio klausimas vertinamas kaip psichinių kokybių ir fiziologinių savybių ontologinio santykio problema. Tačiau klausimų formuluotes ir priešingas dviejų pozicijų išvadas lemia epistemologinės prielaidos, o ne ontologinės išvados. Atitinkamai skiriasi ir sprendimus lemiančios bendrosios epistemologinės nuostatos.

2) Antireduktivistų (kitai vadinamų dualistais) argumentacijai būdingas epistemologinis internalizmas, pasižymintis deontologine žinojimo samprata ir reikalaujantis pažintinio sąvokų skaidrumo. Reduktivistų argumentams būdingas epistemologinis eksternalizmas, atmetantis racionalaus *a priori* pažinimo galimybę.

3) Reduktvizmo ir antireduktvizmo polemikoje reikšmingą vietą užima dvimatė modalinė analizė, o koncepcijų epistemologiniai skirtumai atsiskleidžia per skirtingas dvimačių modalinių matricų interpretacijas.

Tiek iš nuosekliai skaidraus disertacijos teksto, tiek iš jos gynimo metu pateiktų atsakymų į kritines pastabas matyti, kad Dagys nuodugnai perprato šią painią problematiką ir pasitelkdamas ją geba pasiekti savarankiškas išvadas, o pasirinkti šaltiniai ir argumentacija liudija gilų šiuolaikinės sąmonės filosofijos idėjų išmanymą. Dėl gynimo metu vyravusios atmosferos ši dažnai sausa ir formali akademinė procedūra buvo panaši veikiausiai į konstruktyvią mokslinę diskusiją su pozityviomis kolegų pastabomis ateičiai nei į griežtos formos akademinį renginį. Todėl gynimo tarybai pirmininkavęs prof. habil. dr. Algirdas Gaižutis kartais turėdavo akcentuoti daktaro disertacijos gynimo procesui būtinas detales. Abu oponentai pripažino išskirtinį darbo solidumą ir nagrinėjamos temos išmanymą, todėl gynimo metu kelis kartus nuskambėję siūlymai publikuoti šią disertaciją kaip monografiją atrodė greičiau savaime suprantami negu modaliniai formalumai.

Oponento pranešime doc. dr. A. Gedutis pastebėjo, kad Dagio daktaro disertacija priimta profesionaliai suorganizuotą „ekskursiją“ po reduktivistines ir antireduktivistines sąmonės teorijas, kuri skirta norintiems suprasti šių teorijų prielaidas, kontekstą ir argumentaciją. Gedutis nurodė keturis pagrindinius disertacijos trūkumus: formalų – tam tikri literatūros sąrašo ir cituojamų šaltinių neatitiktumai, puslapių numeracija, skyryba; metodologinį – nevisiškai įgyvendintas vienas iš užsibrėžtų tikslų aptarti reduktivistinių sąmonės teorijų perspektyvas; tikslinį – nėra aišku, kokia pagrindinė atlikto tyrimo perspektyva – teorinė, probleminė ar istorinė; eksplikacinį – naudojamų „-izmų“ (semantinis internalizmas, epistemologinis internalizmas, eksternalizmas, metodologinis natūralizmas, internalistinis reduktvizmas eksternalistinis reduktvizmas etc.) aiškinimo stoka.

Ketvirtąjį trūkumą išskyrė ir kita Dagio oponentė doc. dr. N. Lomanienė nurodydama, kad vaizdinė nagrinėjamų platformų, arba „-izmų“, schema inėštų trūkstamo aiškumo. Lomanienės nuomone, tam tikrose darbo vietose trūksta disertanto savarankiško požiūrio (konkrečiai – kontrargumentų D. Chalmerso dualistinei fizikalistų kritikai). Pasigesta metodologinio nuoseklumo formuluojant pagrindinę problemą įvade, aiškinant fizikalizmo ir dualizmo priešpriešą ir pateikiant vieną išvadą. Vardindama darbo pranašumus Lomanienė pažymėjo, kad Dagio mokslinis darbas turi aišką ašį, autorius puikiai supranta, kurlink jis veda skaitytoją, o darbo struktūra yra „analitiškai skaidri“.

Kadangi disertacijoje nagrinėjama tematika lietuvių kalba beveik netyrinėta, nėra susitarta dėl esminių terminų vertimo iš anglų kalbos, kuria rašo dauguma sąmonės filosofijos krypties atstovų. Tiek abu oponentai, tiek mokslo tarybos nariai, tiek auditorija pastebėjo ir išskyrė neaiškumus dėl išverstų terminų

(*conceivability* – pamanomumas, *supervenience* – pareitis, *multiple realizability* – nešėjų įvairumas ir t. t.). Tačiau Dagys nurodė, kad, siūlydamas savo vertinius, jis nepretenduoja į galutinį vartojamų sąvokų vertimą ir kad atitinkamos diskusijos šiai naujai lietuviškai terminijai yra aktualios ir reikalingos.

Mokslo tarybos nariai savo atsiliepimuose, išskirdami darbo nuoseklumą ir išsamumą, argumentacijos solidumą ir aiškią struktūrą, nurodė, kad autorius laisvai valdo teorinę medžiagą ir palieka perspektyvaus mokslininko įspūdį. Prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas nurodė vieną istoriografinę įvado klaidą – teiginį, kad XX amžiaus pirmosios pusės analitinėje filosofijoje „sąmonės ir kūno santykis buvo priiskiriamas prie beprasmiškų ir svarstymo nevertų pseudoproblemų“, tačiau sutiko, kad ši pastaba ir keletas smulkių neatitikimų nesumenkina darbo kokybės, nes autorius nagrinėjo ne prieškarinę, o šiuolaikinę reduktyvizmo ir antireduktyvizmo kontroversiją. Darbo vadovas prof. dr. (HP) M. P. Šaulauskas pasidžiaugė ne tik tuo, kad darbas kokybiškas, bet ir tuo, kad pravėrė Filosofijos fakulteto duris jauni žmonės sužino, kad ‘zombis’ yra ne tik mistinis personažas, bet ir filosofinis konstruktas (D. Chalmerso antireduktyvistinio zombių argumento kontekste).

Mano požiūriu, subtiliausią kritinę įžvalgą pateikė prof. habil. dr. Zenonas Norkus, tiek užduodamas klausimus diskusijos pradžioje, tiek pateikdamas kritinius komentarus kaip gynimo tarybos narys. Kalbėdamas apie sąmonės filosofijos genezę, Norkus pažymėjo, kad daugelis sąmonės filosofijoje vykstančių diskusijų primena H. Hesse’s žaidimą stiklo karoliukais, ir kaip galimą kelią į reduktyvizmo ir antireduktyvizmo problemų sprendimą pasiū-

lė įvesti intersubjektyvų socialinį matmenį, kuris galėtų būti laikomas raktu į sąmonės prigimtį. Būtent šio matmens buvo pasigesta tiek disertacijoje pateiktoje zombių bei kitų argumentų analizėje, tiek visoje šiuolaikinėje sąmonės filosofijoje. Apibendrinamas Dagio daktaro disertacijos kokybę, Norkus pasakė nuomonę, kad šis darbas kvalifikuoja Dagį kaip tarptautinės žaidimo stiklo karoliukais klasės meistrą, gavusį aukštą įvertinimą tik šalies lygmeniu, ir pasiūlė autoriui bent jau disertacijos pagrindu paruoštus mokslo straipsnius pateikti užsienio filosofijos žurnalams, o Filosofijos fakulteto mokslo bendruomenei – pagalvoti apie disertacijas anglų kalba, kad į jų gynimus būtų galima pasikviesti atitinkamos srities ekspertus ar netgi nagrinėjamus autorius iš užsienio.

Prof. dr. Jūratė Baranova atkreipė dėmesį, kad disertacijos pavadinimas ne visai atitinka jos turinį. Mat darbe probleminė intriga mezgasi supriešinant reduktyvizmą ir antireduktyvizmą, o pavadinimu labiau akcentuojamas reduktyvizmas, nors darbe nėra aiškių nuorodų į simpatijas ar antipatijas konkrečiai stovyklai. Teiginiu „aš netikiu šmėklomis“ Dagys netiesiogiai atsakė į Baranovos ir kitų procedūros dalyvių klausimą apie savo preferencijas vienai ar kitai disertacijoje aptariamai stovyklai. Tokie „lengvo kalibro“ baigiamieji disertanto žodžiai yra tik dar viena nuoroda į aukštą Dagio darbo mokslinės kultūros lygį, lėmusį šią pozityvią diskusiją ir procedūros metu vyravusią šiltą akademinę atmosferą. Prisiminus mokslinių darbų gynimus ankstesnėse Filosofijos fakulteto patalpose Baltupiuose, belieka darkart pasidžiaugti, kad filosofinės diskusijos pagaliau sugrįžo į joms gerokai tinkamesnę aplinką senajame Vilniaus universiteto ansamblyje.

Rytis Radavičius